

УДК 001.003.13

МОЖЛИВОСТІ Й ІНСТРУМЕНТИ СПРИЯННЯ ІННОВАЦІЙНІЙ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Л.А. Мусіна, канд. екон. наук

Складна ситуація, в якій опинилася промисловість України на початку 2014 р., не є несподіваною. Протягом останніх років загроза закриття ринків для українських металургів у Російській Федерації, країнах СНД і Південно-Східної Азії поряд із подорожчанням дефіцитних енергоресурсів ставала дедалі реальнішою, сигналізуючи про необхідність диверсифікації сектору в бік енергоефективного виробництва і продукції з більшою часткою доданої вартості. Не менш складною є ситуація в хімічній промисловості і машинобудуванні через їхню застарілу технічну базу і переважну орієнтацію на ринки СНД. Розвиток малого й середнього бізнесу гальмувався внаслідок обмеженого доступу до ринків, фінансів і адміністративних бар'єрів. Довгострокову програму розвитку промисловості на 2005–2011 рр. було достроково припинено.

Посилення сировинної спрямованості виробництва й експорту супроводжувалося розпорошенням виробничого потенціалу і роздержавленням підприємств. Отже, скорочення промислового виробництва у 2013 р. на 4,3% стало закономірним в умовах бездіяльності.

Проте промисловість в Україні забезпечувала у 2013 р. 17,7% створеної валової доданої вартості і 25,2% зайнятості. Її роль в економічному зростанні не можна недооцінювати.

У поточному році мають бути закладені підвалини кардинальної диверсифікації економіки і промисловості на засадах ресурсної продуктивності, сприяння розвитку підприємств, спроможних здійснювати інновації, упроваджувати сучасні технології і бізнес-процеси, створювати більшу додану вартість і нові робочі місця. Це повністю відповідає пріоритетам Угоди про асоціацію між Україною і ЄС.

Однак не слід очікувати, що результат буде досягнуто автоматично завдяки лише подоланню корупції і зменшенню адміністративних бар'єрів для підприємництва. Українська промисловість потребує окремої довгострокової програми модернізації з чіткими завданнями щодо переходу на європейські енергетичні стандарти і стандарти якості продукції, опанування сучасних бізнес-моделей, орієнтованих на ресурсозбереження і приєднання до глобальних ланцюгів вартості, а також концентрації інвестицій на збільшення потужностей

в інноваційних секторах і виробництвах більш високих технологічних укладів.

Мета статті – надання пропозицій щодо структури, завдань, інструментів реалізації програми модернізації промисловості України з урахуванням світового досвіду диверсифікації й інноваційно-технологічного розвитку країн, а також сучасних вимог до сталого промислового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На початку XXI ст. промислова політика повертає собі роль рушія економічного зростання та конкурентоспроможності як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. Це пов'язано із посиленням інтенсивності конкуренції, високою мобільністю капіталів і знань, входженням у нову фазу технологічної революції. Оновлюються підходи до її розроблення і реалізації [1], посилюється її інтеграція з науково-технологічною, інноваційною політикою, здійснюється пошук більш сталих бізнес-моделей [2].

Відродження промислової політики на інноваційних засадах має відігравати значну роль у справі досягнення цілей Стратегії ЄС «Європа 2020». Флагманська ініціатива «Промислова політика в епоху глобалізації» реалізує «свіжий» погляд на промислову політику шляхом поєднання засад горизонтальної і секторальної політики, орієнтації на умови глобальної конкуренції [3].

Слід також згадати дослідження шляхів модернізації промисловості в країнах із середнім рівнем доходу китайського економіста Джастіна Лінна [4], роботи російських економістів В. Полтеровича [5], Т. Гурової, О. Івантера [6], дослідження Світового банку у сфері диверсифікованого розвитку економік, багатих на природні ресурси [7], зокрема України [8], а також Організації ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) щодо сталого промислового розвитку [9].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України в липні 2013 р. схвалено Концепцію Загальнодержавної програми розвитку

промисловості до 2020 р. [10], однак роботу призупинено. Нині конче необхідним є переосмислення засад промислової політики, напрямів і інструментів диверсифікації промисловості в нових умовах, створення механізму управління результатами. Наразі потрібна не програма розвитку промисловості, а програма її комплексної модернізації, яка спроможна не тільки зупинити руйнацію промислового потенціалу, але й підвищити його стійкість до зовнішніх потрясінь.

Викладення основного матеріалу. За оцінками Світового банку, Україна належить до багатих на ресурси країн регіону Євразії, але з малоефективною економікою. Надмірна залежність від природних ресурсів зробила Україну поряд з іншими експортерами вуглеводнів і сировинної продукції вразливою до коливань ринкової кон'юнктури і ризику нестабільності. Хоча за сприятливої кон'юнктури цін на метал динаміка економічного зростання була досить високою, проте баланс зовнішньої торгівлі товарами є негативним протягом усього періоду, починаючи з 2005 р. (0,94% від ВВП у 2013 р.), відображаючи неефективність економічної моделі і господарського механізму в Україні.

Додана вартість, створена переробною промисловістю України у 2012 р., становила, за оцінками Організації ООН з промислового розвитку (ЮНІДО), лише 387 дол. США в розрахунку на душу населення в постійних цінах 2005 р., що вдесятеро менше, ніж у Чехії, вшестеро – ніж у Польщі, майже вчетверо – ніж у Туреччині і Білорусі (рис. 1).

Україна має менший запас природних ресурсів на душу населення порівняно з Росією, Казахстаном, США, але більший ніж у Чехії, Словаччині, Білорусі або Республіці Корея. За обсягом розвіданих запасів залізних, марганцевих, титано-цирконієвих руд, вугілля, графіту, каоліну, сірки Україна є однією з провідних країн, посідає п'яте місце у світі з видобутку залізної руди і десяте – з виробництва сталі [11]. Однак за обсягами

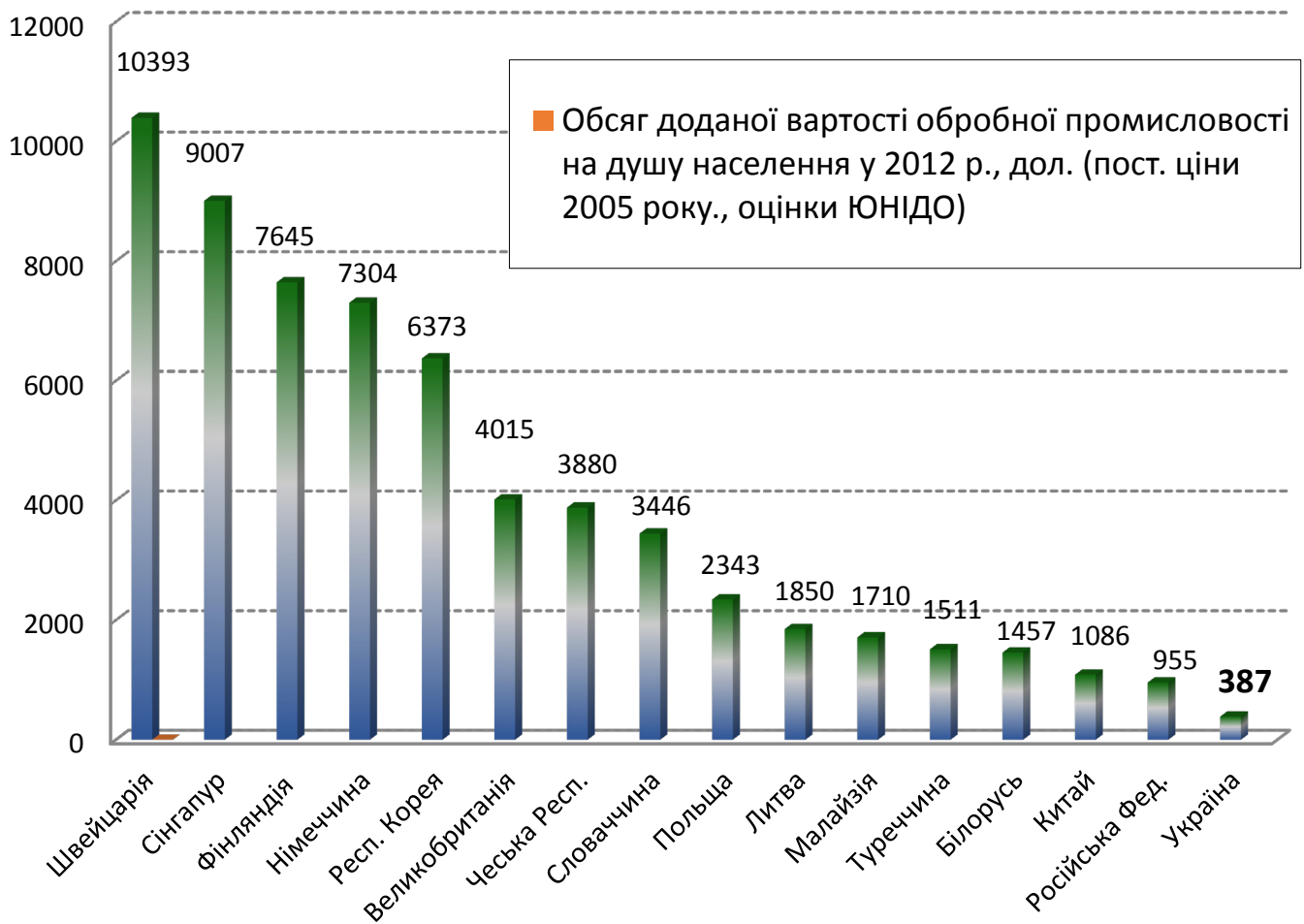

Рис. 1. Додана вартість переробної промисловості на душу населення у 2012 р.

ВВП на душу населення і нагромадженого основного капіталу вона відстає від цих країн (див. таблицю).

Активно експортуючи сировинні товари, український бізнес майже не інвестує в основний капітал: його обсяг у розрахунку на душу населення за 2005–2011 рр. становив лише 11,3 тис. дол. США в постійних цінах – удвічі менше, ніж у Росії та Литві, утричі – у Словаччині, вшестеро – ніж у Словенії.

Найвищий в регіоні ступінь зносу основних фондів (76,7%) і застарілі технології, особливо в гірничо-металургійному комплексі, призводять до перевитрат сировини, матеріалів, енергоносіїв. Енергоємність ВВП України перевищує середній показник по країнах ЄС у 1,5 раза. За оцінками, щорічні втрати від неефективних програм енергозбереження порівняно з європейськими показниками

становлять 15–17 млрд. дол. США.

Гальмування в питанні технологічного оновлення металургійного комплексу звузило можливості для підвищення конкурентоспроможності і диверсифікації ринків збуту продукції. В умовах істотної зміни цін на енергоресурси перед підприємствами постає вибір: або згортати непродуктивну діяльність, або реально переходити на моделі ресурсоефективного виробництва та більш конкурентну продукцію. Світова практика свідчить про успішне використання таких моделей. Серед них: програми ресурсоефективного і більш чистого виробництва (РЕБЧВ) ЮНІДО-ЮНЕП і мережа з 53 створених ними центрів РЕБЧВ [12]; нова індустріальна модель Кембриджського інституту промисловості і компанії Lavery Pennell, спрямована на реінвестування прибутків від ефективного

Показники ефективності економіки окремих країн світу*

	Показники на душу населення в пост. цінах 2005 р.				Частка ДВ обробної промисловості у ВДВ, 2010 р., %	Експорт сировинних товарів, % до експорту товарів, 2010–2011 рр.
	Природні ресурси, 2005 р., дол. США	Основний капітал, 2005–2011, тис. дол. США	ВВП, 2012 р., дол. США, за ППС	ДВ обробної промисловості, 2012 р., дол. США, за ППС		
Російська Федерація	31317	22,4	15177	955	15	75,2
Казахстан	23916	19,3	11973	586	11	83,1
США	13822	124,3	43063	5410	14,3	10,9
Малайзія	12750	18,7	14775	1710	25,2	18,8
Польща	8894	30,3	18297	2343	18,9	9,4
Україна	6899	11,3	6394	387	15,8	21,5
Литва	6014	22,6	18776	1850	18,8	32,1
Угорщина	5974	40,1	17033	1210	22,3	4,3
Білорусь	5972	22,7	13427	1457	26,6	22,8
Словаччина	4979	35,3	21257	3446	24,2	7,6
Чеська Республіка	4595	50,9	23763	3880	25,5	4,6
Словенія	4467	69	24320	3727	22,1	7,3
Китай	4013	12,9	7958	1086	32,5	2,1
Республіка Корея	2642	82,7	27991	6373	28,3	10,1
Сінгапур	2	115,8	53266	9007	22,2	22,7

* Джерела: Диверсифіковане розвиток. Оптиміальне використання природних ресурсів в регіоні Євразії. Всемирний банк, 2014. – Режим доступу: <<http://www.worldbank.org>>.

База даних ЮНІДО з промислової статистики. – Режим доступу: http://www.unido.org/Data/IndndStatBrief/A/Industrial_Performance.

використання матеріальних ресурсів; упродовження відновлюваних джерел енергії і заходів з енергоефективності [13]; програми промислового симбіозу [14] й еко-промислові парки, які їх реалізують.

Окремі українські компанії реалізують успішні проекти у сфері енергоефективності. Так, група компаній Метінвест (понад 100 тис. працівників) інвестувала в розвиток бізнесу і модернізацію підприємств 1,512 млрд. дол. США у 2012–2013 рр. [15, с. 5] і очікує завдяки запланованим заходам досягнення європейського рівня енергоефективності до 2022 р. Однак в умовах жорстких енергетичних обмежень цього замало для виживання.

Ризики суттєвого згорання інвестиційної активності українських підприємств і зовнішніх інвестицій в поточному році вимагають пошуку та задіяння додаткових внутрішніх джерел зростання – більш ефективного використання матеріальних ресурсів і все ще високого інтелектуального потенціалу для

його комерціалізації і перетворення в інновації. Перевагами України є спроможність до генерації знань, наукових досліджень, вища освіта, інтернет-креативність (рис. 2).

Водночас 127-ме місце України серед 142 країн світу за якістю бізнес-середовища, 101-ше – за інвестиційним кліматом, 97-ме – за реєстрацією інтелектуальних активів, 93-те за якістю інфраструктури – це свідчення про наявність суттєвих перепон на шляху перетворення наукових ідей і винаходів у технологічні інновації та додану вартість компаній.

В Україні державна політика підтримки інновацій має бути спрямована на ліквідацію тих розривів в інноваційному ланцюгу, які гальмують створення фірм-початківців (стартапів), перетворення патентів на джерело інвестицій і доходів їхніх власників, розширення виробництва нової продукції (рис. 3).

Протягом останніх двох років заповнення прогалин у сфері регулювання інноваційної діяльності певною мірою прискорилося. При-

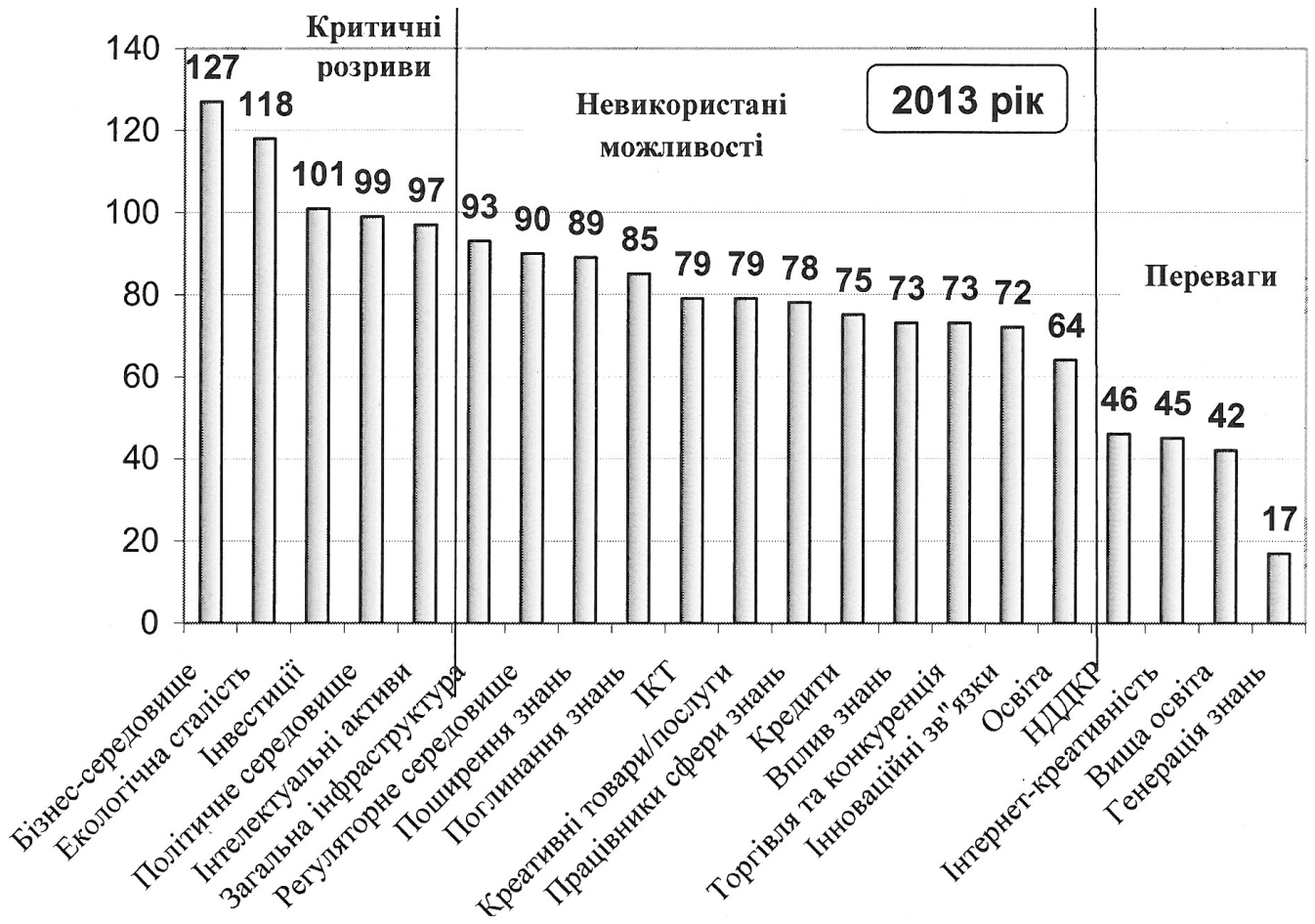

Рис. 2. Рейтинги України за складовими Глобального інноваційного індексу – 2013

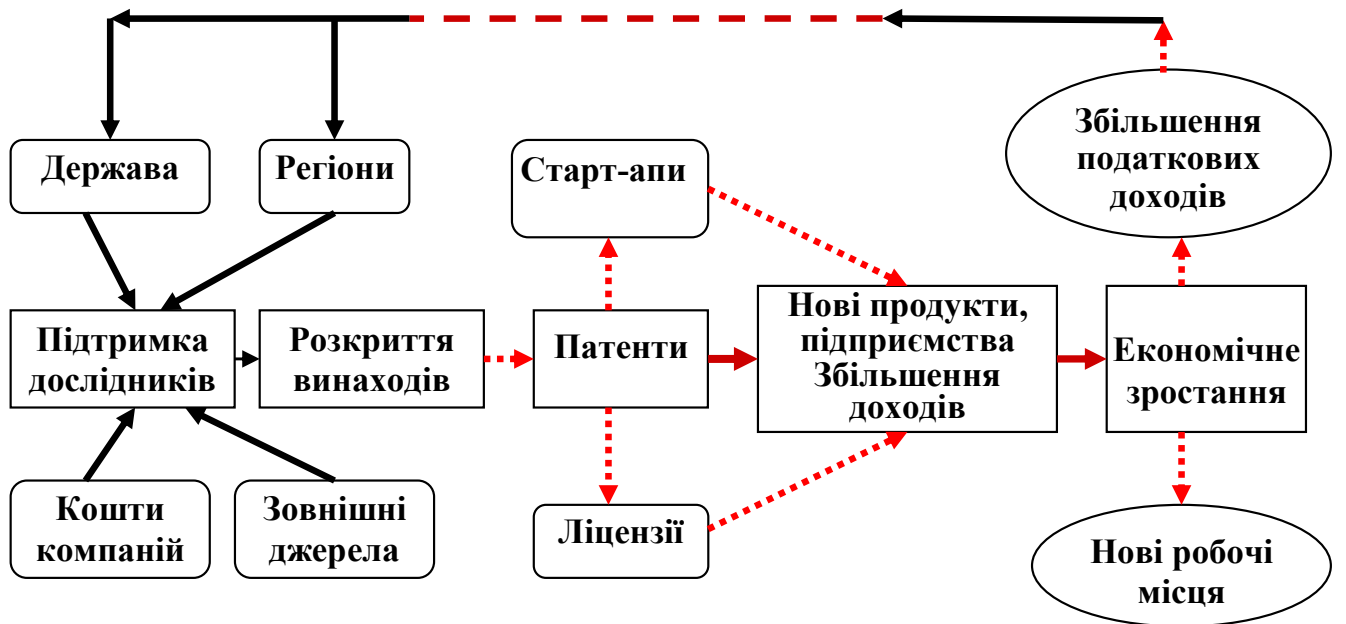

Рис. 3. Комерціалізація технологій: непрацюючі ланки в Україні

(Адаптовано за: Guriqbal Singh Jaiya. The Role of IP and Financial Intermediaries in Early-Stage Financing // Policies to Address Financing and Entrepreneurial Challenges in High-growth Firms. Helsinki, 2 June 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unece.ceci.org>)

іннято Концепцію реформування державної політики в інноваційній сфері і зміни до Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [16], якими передбачено вдосконалення правових засад надання державної підтримки інноваційній діяльності, урегулювання процесів передачі технологій, створених за державні кошти. Однак питання підтримки інноваторів-початківців і винагороди творцям інтелектуальної власності не врегульовано.

Унаслідок цього інноваційні витрати в промисловості становили у 2013 р. 0,66% від ВВП, в їхній структурі переважає придбання обладнання і програмного забезпечення (58%), а на внутрішні дослідження і розробки припадає 13,7%. Кожна п'ята технологія використовується на підприємствах десять і більше років [17].

Отже, у промисловій політиці нині нагальними є питання: реальної оцінки конкурентних переваг ключових галузей промисловості з оцінкою перспектив розвитку їхніх ринків і ресурсного забезпечення і розбудови ефективного механізму їхньої реалізації, а також вибору тих технологій, які країна в змозі розвивати, доводити до виробництва і продавати на ринках.

Перше завдання здійснюється шляхом поєднання горизонтальної політики створення сприятливого середовища для діяльності в усіх секторах промисловості і політики модернізації виробництва для окремих секторів з урахуванням їхньої специфіки. Згідно з досвідом багатьох країн такий підхід дає змогу забезпечити баланс між різними інструментами політики й усунути державу від прийняття рішень щодо конкретних виробників або інвестиційних проектів.

Сфери горизонтальної промислової політики можуть охоплювати поліпшення інвестиційного і ділового середовища, конкурентну політику, технічне регулювання і стандарти, розвиток інфраструктури, сприяння науковій та інноваційній діяльності, забезпечення до-

ступу малого і середнього бізнесу до фінансів і ринків, підвищення кваліфікації та зайнятості, закупівлі тощо.

Сфери секторальної політики охоплюють більш специфічні питання: регуляторні норми, енергоефективність, розвиток технологій, торгівлю. У секторальній політиці, крім групи енергоємних секторів з чіткими завданнями щодо прискореного впровадження процесів і технологій ресурсо-ефективного виробництва, особлива увага має приділятися високотехнологічним наукоємним секторам (космічний, авіаційний, оборонний) з їхніми особливостями потребами щодо зміцнення позицій на міжнародних ринках і в глобальних ланцюгах вартості, розвитку бази досліджень і комерціалізації їхніх результатів.

Пропонована рамкова структура комплексної програми модернізації промисловості надана на рис. 4.

Середньо- і високотехнологічні сектори (машино-, автомобілебудування, виробництво медичної, побутової техніки, електроніка, фармацевтична, агрохарчова промисловість) у 2014 р. скористаються девальвацією гривні для імпортозаміщення і відвоювання внутрішнього ринку, однак без суттєвого збільшення вимог до підвищення якості продукції, інновацій і зменшення непродуктивних витрат споживачі не віддадуть перевагу вітчизняному виробнику.

Для здійснення ривка в підвищенні продуктивності й істотного збільшення внеску у ВВП і валову додану вартість слід (за прикладом Ізраїлю, Ірландії або Естонії) зосередитись на знансємних і некапіталомістких секторах, наприклад на інформаційно-комунікаційних послугах (ІКП), потенціал яких недооцінений та прихований. За оцінками експертів, річний оборот України в галузі ІКП не перевищує 1,5 млрд. дол. США (світовий – до 288 млрд. дол. США) при тому, що в Україні щороку випускається до 30 тис. спеціалістів високого рівня. У результаті запуску в 2014 р. спільного проекту «Інноваційна Україна» з декількома

Рис. 4. Рамкова структура програми модернізації промисловості України (проект)

провідними компаніями-експортерами ІКП передбачається здійснити реформи в оподаткуванні, підтримку старт-апів і венчурного фінансування. Це дасть змогу інвестувати в галузь 1 млрд. дол. США, збільшити її річний оборот до 10–15 млрд. дол. США за рахунок експорту послуг у США і ЄС [18].

Під впливом еволюції ІК технологій (ІКТ) сучасне суспільство будує свою діяльність на основі інформації і знань, які стали основними ресурсами створення цінностей, а суспільство стає орієнтованим на послуги.

Бурхливий розвиток сервісної економіки вважається однією з головних структурних змін, що здійснюють вплив на економічне зростання і зайнятість у країнах ЄС, а сервісні інновації сприяють адаптації промисловості до постійної зміни умов конкуренції. Єврокомісія запроваджує з 2011 р. більш інтегрований підхід до промислової політики, підтримуючи розвиток і технологічних інновацій, і високотехнологічних бізнес-послуг, які генерують інновації (створення центрів розумного контенту, замкнених виробничих комплексів, обслуговування ланцюгів постачання і збуту тощо) [19].

Традиційні промислові сектори все складніше модернізувати без інтелектуальних бізнес-послуг, у першу чергу ІКП. В Україні частка сектору послуг у ВВП досягла понад 50% (у країнах ЄС з перехідною економікою – понад 60%), однак низька концентрація інноваційних послуг і переважаючі простих операційних послуг не сприяють ефективності. Тому доцільно об'єднати промислову політику і політику сервісних інновацій.

Друге завдання промислової політики полягає у визначенні напрямів наукового пошуку і технологій, які підтримають модернізацію і розвиток у довгостроковій перспективі. Варто поєднати наздоганяючу модернізацію на основі ІК технологій, де в нас є значний потенціал розвитку, і випереджаючий розвиток технологій нового технологічного укладу (біотехнології, новітні матеріали, чиста енергетика),

де наша наука також має високий потенціал.

Перспективи впровадження технологічних інновацій у цих тематичних сферах пов'язуються як з перетворенням науково-технічної сфери у сферу високотехнологічних послуг, так і з сприянням розвитку малого і середнього бізнесу, спрощенням його доступу до знань, фінансів і ринків. Україні доцільно підключитися до Глобальної програми «Чисті технології для малих і середніх підприємств», яку реалізує ЮНІДО за підтримки Глобального екологічного фонду (ГЕФ) [20]. Програма спрямована на стимулювання розвитку підприємств-початківців у сфері чистих технологій (виробництва, розподілення, збереження енергії, енергоефективності, новітніх матеріалів, ІКТ, зеленого будівництва, транспорту, агрокультури, очищення води і відходів) шляхом зменшення ризиків для компаній, пошуку потенційних партнерів, споживачів та інвесторів.

Важливою передумовою дієвої реалізації програми модернізації промисловості є створення структури і механізму її координації, моніторингу та оцінки прогресу. Для цього доцільно створити Керівний комітет за участю представників зацікавлених міністерств і відомств, бізнес-асоціацій, а також промислові платформи або ініціативи за напрямками горизонтальної політики. Міністерство економічного розвитку і торгівлі має виконувати функції секретаріату цього комітету.

Висновки

Економічне піднесення країн потребує використання результативних технологій програмування і реалізації політики, спрямованих на постійну адаптацію до змін конкурентного середовища з дотриманням стратегічного бачення цілей розвитку. У цьому плані необхідною вбачається трансформація промислової політики шляхом поєднання її горизонтальної і секторальної складових з метою надання стимулів для модернізації діючих підприємств, створення нових МСП, усунення держави від впливу на оперативну

діяльність.

Істотне погіршення умов промислової діяльності у 2014 р. на фоні надзвичайно високих рівнів зносу основних фондів і енергоємності потребує структурних змін у бік знаннєсмих некапіталомістких виробництв. Необхідно інтегрувати промислову політику з політикою сервісних інновацій.

Подолання бар'єрів на шляху наукового продукту до виробництва і ринку вимагає врегулювання питань винагороди творцям інтелектуальної власності, підтримки інноваторів-початківців, створення інститутів розвитку, перетворення науково-технічної сфери у сферу високотехнологічних послуг з посиленими вимогами щодо її результативності й орієнтації на попит.

Ресурсна криза вимагає впровадження ресурсо- і енергоефективних технологій, стимулів для продуктивного використання матеріальних ресурсів підприємствами, екоінновацій. Потенціал МСП у розробленні ресурсо-ефективних технологій, ІКТ і наданні відповідних послуг є високим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Perspectives on Global Development 2013. Industrial Policies in a Changing World. OECD 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.oecd.org>
2. Green Growth: From Labour to Resource Productivity. 2013. UNIDO, French Development Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.unido.org>>.
3. An Integrated Industrial Policy for the Globalization Era. COM(2010)614 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://ec.europa.eu>>
4. New Structural Economics: Industrial Policy 2.0 or Same Old Structuralism? April 26, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://siteresources.Worldbank.org/INT-MACRO/Resourcea>>
5. Полтерович В.М. Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации / В.М. Полтерович // Вопросы экономики. – 2009. – № 6. – С. 4–22.

6. Гурова Т., Ивантер А. Мы ничего не производим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://expert.ru/expert/2012/47/myi-nichego-ne-proizvodim/?partner=23143>>
7. Диверсифицированное развитие. Оптимальное использование природных ресурсов в регионе Евразии. Всемирный банк, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.worldbank.org>>
8. Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання в Україні. Світовий банк, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.worldbank.org>>
9. Лимская декларация: Путь к достижению всеохватывающего и устойчивого промышленного развития. ЮНИДО, GC.15/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.unido.org>>
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 року № 603-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.rada.gov.ua>
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.eizvestia.com/news_economy/full/868-v-rejtingemirovyh-proizvoditelej-stali-ukraina-10-ya>
12. UNIDO Green Industry Initiative for Sustainable Industrial Development. UNIDO, Vienna, October 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.unido.org>
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://laverypennell.com/>>; <http://www.nextmanufacturingrevolution.org/new-industrial-model-builds-on-nmr>
14. Industrial Symbiosis – New Driver of Green Growth [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://globe-net.com/industrial-symbiosis-new-driver-green-growth>>
15. Металл для жизни человека. Зеленая экономика, экобезопасность, энерго-эффективность. ООО «Метинвест холдинг». Донецк, 2013.
16. Розпорядження Кабінету Міністрів від 10 вересня 2012 р. №692-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.rada.gov.ua>
17. Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2013 році. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.ukrstat.gov.ua>
18. Украина планирует инвестировать в отечественную IT-сферу \$1 млрд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/tech/kak-it-otrasl-predlagaet-postroit-innovacionnuju-ukrainu-231373/>
19. Поощрение инновационной деятельности в секторе услуг. Обзор практического опыта и политики. ЕЭК ООН. Нью-Йорк и Женева, 2011. – 242 с. – С. 194.
20. The GEF-UNIDO Global Cleantech Programme for SMEs. UNIDO, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.unido.org>>